

‘רעגענשבורג’

שיטת הפלפול מיסודה של ישיבת רגנשבורג ע"פ משנת האחרונים

בחידושי הלכות מהר"ם שיף למסכת שבת (קטו, ב על תוס' ד"ה היו כתובין) נמצאת לשון זו: "קשה לרשב"א וכו', אין רצונו להקשות רעגענשבורג כיש משבשים, וק"ל". סתם ולא פירש מהו 'רעגענשבורג', גם נמנע מלפרט מה סברו ה'משבשים' בכוונת הרשב"א, ולא ביאר מנין לו שאין זו כוונת הרשב"א.

א. ישיבת רגנסבורג

ברעגענשבורג, היא העיר רֶגֶנסבורג שבאשכנז, התקיים ישוב יהודי עוד משלהי ימי בית שני, כמובא בספר מהרי"ל, "שראה בקובץ אחד העתקה מכתב ששלחו לק"ק מגנצא, בהתחיל מעשה אותו האיש [נוסח אחר: "בזמן מעשה יש"ו"] לבקש רחמים בתפוצות ישראל להתבטל הרשע, והיה כתוב בו: קהילת מגנצא, קהילת הלא, כפר רעגנשפורק".¹

רגנסבורג היתה עיר מושבו של גדול חסידי אשכנז, רבי יהודה החסיד, ושימשו בה ברבנות כמה מרבתינו הראשונים. מבין שיטי כתבי רבתינו הראשונים עולה כי היתה זו עיר מלאה חכמים וסופרים. לשם דוגמא, בין תשובותיו של רבנו תם אנו מוצאים "תשובה לבני ריגנשבורק... יתירי כח ויתירי מדע שבריגנשבורק בור סוד ולא בור ריק, חדש ולא ישן";² ראב"ן מביא את אשר "שאלוהו חכמי רעגנשבורק";³ ראבי"ה בדיונו אודות איטר בנטילת לולב מציין כי "כבר נשאלה שאלה זו בהיותי מציק מים לפני רבתי בריגנשבורג";⁴ רבנו מרדכי ב"ר הלל, בעל ספר המרדכי, מעיר אגב הלכה בדיני ממונות, כי "כן פסק המיימוני, וכתבו רבני ריגנשפורק כאשר כתב רבנו יואל".⁵ כיוצא בזה, בתשובות מהרי"ל מובאת תשובת מהרז"ך ל"לומדי רעגענשפורק".⁶

ישיבת רגנסבורג נודעה לשם ולתהילה, ובתשובות רבתינו הראשונים מובא דיון הלכתי על

1 ספר מהרי"ל, ליקוטים, ירושלים תשמ"ט, עמ' תרכג. וראה צמח דוד, שנת ג'תשנ"ד: "הקיסר אגושטי שלח את שר צבאו... ובנה עיר גדולה באשכנז, וקרא לה על שמו דרוס"א מאגי"נוס, היא אויגשפורק, וזולתה שישים עיר" (אויגסבורג קיימת עד ימינו והיא סמוכה מאד לרגנסבורג). ואילו לידת יש"ו הנוצרי מתוארכת בצמח דוד לשנת ג'תשס"א. נראה לפי זה כי יהודים שהגיעו לאיזור זה, התבקשו כארבעים שנה לאחר מכן, לעורר רחמי שמים עקב תעתועי אותו האיש ותלמידיו.

2 ספר הישר, חלק התשובות, סימן לג. הובא בספר מרדכי, ריש בבא מציעא, ובש"ך, חושן משפט, סימן קנ ס"ק ג.

3 שו"ת ראב"ן, סימן מג.

4 ראבי"ה, חלק ב, הלכות לולב, סימן תרצד.

5 ספר מרדכי, בבא מציעא, פרק א, רמז רכה.

6 שו"ת מהרי"ל החדשות, סימן יז.

מחלוקת סביב ראשות הישיבה ורבנות העיר.⁷ רבי ישראל ברונא שעמד בראשות ישיבת רגנסבורג סיפר: "בדידי הוא הוה עובדא, כדאיתא להא רגשפור"ק למיסב אנתתי, כבר בא חכם מה"ר אנשי"ל סג"ל ז"ל ותפס כאן ישיבה ורבנים ולומדי העיר היו תלמידיו".⁸ רבי אנשיל סג"ל סבר כי מהר"ר ברונא מסיג את גבולו, וכפי שמסר מהר"ם מינץ, "היה איבה ותחרות וכיתות ביני רבנן ותלמיד' [ניהון] בק"ק רעגענשפורק".⁹ למדני העיר פנו לגדולי ישראל שבאותו דור, בשלהי תקופת הראשונים, שיכריעו ביניהם. רבי יעקב ווייל השיב בנידון זה: "שלמכון יסגא לעלם אהובי ק"ק רעגענשפורק י"ץ ותלמידי חבור' קדישא... נראה לי שיש חזקה למהר"ר ברונא כמו למהר"א בכל דבר, ויכול מהר"י לנהוג נשיאתו ברמים הן לקבוע ישיבה לעצמו".¹⁰ לפסקו של מהר"י ווייל הצטרפו רבנים נוספים, ואף רבנו ישראל איסרלין, בעל תרומת הדשן, פנה אל "עדה יקרה אם בישראל קהלא קדישא דרעגענשפורק", אחר ששמע "שעלתה חולדה עזה בין הישיש מהו' אנשיל ובין עמיתי מהו' ישראל, ונבהלתי ונשתוממתי מהא דחזינא דאסיק מהר"א יצ"ו הנ"ל אדעתיה וקעביד מעשה להשפיל ולהוריד את מהו' ישראל יצ"ו הנ"ל ולשוויה כאחד מן התלמידים למחות בידו לישב בישיבה לדון ולהורות".¹¹

ב. פלפול החילוקים

מהר"י ווייל שימש כראש ישיבה בעיר נירנברג, ותלמידו מהר"י ברונא עמד בראשות ישיבת רגנסבורג. ההשערה היא שמשניהם התפתחה שיטת 'פלפול החילוקים'.¹² באחת מתשובותיו מבאר מהר"י ווייל את ההבדל בין לימוד בפלפול, בחריפות ובחילוקים, לבין לימוד הפשוט:

כי ודאי כשאנו מפלפלים ולומדים חריפות, כגון בזמן התוספות,¹³ אז אנו רגילים למשקל ולמטרח בדיקדוקים ובחילוקים דקים, כמיעל פילא בקופא דמחטא. אבל לפסוק הדין, או להתיר האיסור, אין לפסוק הדין ואין להתיר האיסור אלא בראיות ברורות מלובנות ומחזורות מתוך פשטים, סוגיא דשמעתא, ולא מתוך הדקדוק כי האי.¹⁴

מהר"י ברונא, תלמידו, הגיע למסקנה שמותר לתלמיד לחלוק על רבו במקום שכוחו גדול ממנו בפלפול.¹⁵

מקובלת הדעה כי רבי יעקב פולק הוא שהביא לעולם את 'פלפול החילוקים'. כך מוסר רבי

7 הביאו רמ"א בשו"ע, יורה דעה, סימן רמה סעיף כב.

8 שו"ת מהר"י מברונא, סימן רנד.

9 שו"ת מהר"ם מינץ, סימן סג.

10 שו"ת מהר"י ווייל, סימן קנא.

11 תרומת הדשן, פסקים, סימן קכח.

12 ר"מ ברויאר, "עלית הפלפול והחילוקים", ספר הזכרון להגר"י וינברג, ירושלים תש"ל, עמ' רנג.

13 'זמן התוספות' הוא זמן הלימוד בעיון. וראה לקט יושר, ח"ב, עמ' 39.

14 שו"ת מהר"י ווייל, סי' קסד.

15 ראה שו"ת מהר"י ברונא, סי' קפח, רסט.

דוד גאנז, בעל צמח דוד, מפי השמועה:

רבי יעקב פאלק הוא הרב הגדול אשר שמעו יצא מסוף העולם ועד סופו, כבר היה ראש הישיבה... פה ק"ק פראג... ואומרים שהוא רבי יעקב פאלק, היה הראשון אשר המציא ברוב שינון חדודו וחריפותו את המצאת פלפול החילוקים, שנוהגים בו ראשי ישיבות במדינות אלו לחדד בהם את התלמידים.¹⁶

מסתבר ששמועה זו נכונה חלקית. רבי יעקב פולק היה תלמידו של רבי יעקב מרגלית בישיבת רגנסבורג, כמה עשרות שנים לאחר שמהר"י ברונא היה ראש הישיבה שם. ר"י פולק שימש מלפנים ברבנות בפראג ואחר כך העתיק מושבו לקראקא שבפולין, הקים בה ישיבה גדולה והעמיד את שיטת הפלפול שקיבל מרבותיו ברגנסבורג, כדרך לימוד עיקרית. תלמידים רבים התקרבו ללימוד התורה בזכות ישיבה זו, וממנה נפוצה התורה על פני כל ארץ פולין. ראשי הישיבות לימדו בדרך הפלפול, וכאמור סברו שיש ללמוד כן בשביל "חידוד התלמידים". אולם כבר בדורות הסמוכים מוצאים אנו ביקורת חריפה על דרך הפלפול. כך, למשל, כותב השל"ה:

והנה יש כת משוגעים האומרים: החילוק מחדד. האומר כן ראוי לנזיפה. חדא, אף אם כן, וכי אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חבריך, קל וחומר חטא גדול כזה. ועוד, כשנעשה מחודד מה עושה בחידודו, הלא אין חידודו אלא שמבלה ימיו בדבר הזה ומדבר סרה על תורת אמת. ועוד, איך נעשו רבינו תם ור"י וכל בעלי תוספות מחודדים? רק על ידי לימוד תורת אמת, ובקיאות מסכתות, והתמדה, וחוזרים תמיד וזמן ובין הזמנים שווים, רק דבר זה היא מצוה ובו ידבקון ויהיה גם כן חידוד, דהיינו לתרץ בדרכים אמיתיים כל או"ש ברענג"ר וכל ניר"ן בערג"ר וכל רעג"ר שפורגי"ר... דברים כאלה הם בכלל תורת אמת, והם גם כן חידוד.

השל"ה ביכה את איבוד זמנו, על "מה שהוצאתי רוב ימי בחילוקים גדולים ונפלאים", וכתב שהלואי כי "ענין החלוקים יהיו בטלים ומבוטלים, ומי יתן שלא היו בעולם".¹⁷ מדברי השל"ה אנו למדים על כמה דרכי פלפול ידועים שכונו: 'או"ש ברענג"ר', 'ניר"ן בערג"ר', 'רעג"ר שפורגי"ר'. כאן אנו פוגשים את המושג 'רגנסבורגר' לצד 'נירנברגר' (על שם ישיבת נירנברג) ו'אוישברענגר'.¹⁸ השל"ה סבר שיש לתרץ כל רגנסבורגר ונירנברגר בדרכים

16 ר"ד גאנז, צמח דוד, חלק א, האלף השישי שנת ר"ץ.

17 שני לוחות הברית, חלק א, מסכת שבועות, פרק נר מצוה, ד"ה היום הזה זמן מתן תורתנו.

18 ה'נירנברגר' גם הוא מוזכר בחידושי מהר"ם שיף, בבא מציעא סב, א, ד"ה מיתבי, ולהלן מובא הסברו של השל"ה מהו נירנברגר. את מהותו ודרכו ביאתי בס"ד בארוכה בספרו של מו"ח רב"ש המבורגר, הישיבה הרמה בפירודא, כך ראשון, בני ברק תש"ע, עמ' 88-78. דיונו של מהר"ם שיף מבואר שם בנספח ב, עמ' 545. וראה עוד שם דיון פלפולי בדרך ה'נירנברגר' ע"פ הפילפלא חריפתא, עמ' 559-552. על דרך ה'אוישברענגר'.

אמיתיות, ומסתבר שבדרך פלפול החילוקים היו תירוצים שנראו לו פחות אמיתיים. אולם בעל חתם סופר יצא להגן על שיטה זו והאריך בעניין זה:

ופה מצאתי מקום להרחיב הדבור מה שאלצני, הנה השל"ה וכל גדולי ישראל צווחים כי כרוכיא על החילוקים הנוהגים בבעלי ישיבה ואומרים שהם מבלי עולם. והנה דבר זה נתפשט בתפוצות ישראל מאוד מאוד, וכל רואיו ומביניו יכירו כי לכאורה שוא והבל הוא, וחלילה לנו לחשוב כן על צדיקים וטובים קדמונינו שהנחילו לנו ירחי שוא ומשאות מדיחים איך לא סקלום אנשי דורם אז כשהתחיל לקלקל. ואם תאמר היה מה שהיה, אתה נותן מקום למינים לרדות דלמא גם תפילין וכיוצא בו התחיל בדור מן הדורות ולפנים לא היה, חלילה לחשוב.

אבל אומר אני החילוקים דרכם בקודש וממעיין הקודש יצאו אלא שנתקלקל באורך הזמן. וטרם כל נחקר על שם זה, 'חילוק', מה שמו מה תאמר. אבל הוה יודע דעיקר שמוש התלמידים אצל רבם הוא לדמות מילתא למילתא, וזה לשון הרא"ש, הובא בב"י בבד"ה ב"ד סי' רמ"ב: "וי"ל דעכשו נמי אין כל מעשה בא בגמ' אלא שמדמה מילתא למילתא, ואיכא למיחש שמדמה מה דלא דמי", עכ"ל שם. ועל זה נהגו כשאדם מחדש דבר אומרים בלשון אשכנז "גלייך" או "אום גלייך", פירוש דומה או אינו דומה, שהדמיון עולה יפה או אינו עולה יפה. והיות הסברות עמוקות ודקות כחוט השערה לחלק בין זה לזה, ועל ידי זה יתרצו כמה קושיות שיודע לחלק ביניהם, מה שהיה בעיני התלמידים דומין זה לזה, יבוא רבו וחקרו שאין זה דומה ומורה להתלמידים הסדק שבין זה לזה, וזה הוא חילוק שהיה רב מראה לתלמידים החילוק וההפרש בין הסברות, שהי' נראה להם במושכל הראשון שהם דומים זה לזה, ומזה ילמדו דרך האמת בהוראה.

ואמנם בעו"ה נתקלקלו הדורות, ואדרבא החליפו הנ"ל בפלפולים חריפים ומשוננים, ואינם משגיחים אם דומה או לא, רק שיהיה חריף וחדוד או לשיטתו, אף על פי שאם יעיין שפיר אין זה שיטתו, שהחילוק רב ביניהם, עד שבעלי החריפים האלו הם המורים בחריפותם. והא לך לשון הריב"ש סי' רע"א: "אבל אין צריך לידע כל היות התוספת וגליוניהם ולמירמי דוקלי ולזקוף להו, וכמה חכמים ראינו בעינינו מפולפלים וחרפים בהיות, דמעילי פילא בקופא דמחטא, ועל כל קוץ וקוץ אומרים תילי תילים קושיות ותירוצים, ולפום חורפא לא סלקא להו שמעתתא אליבא דהלכתא, ואומרים על אסור מותר ועל מותר אסור", עכ"ל הריב"ש שם. והנה אמרו חז"ל: "לעולם יעשה אדם עצמו כשור לעול וכחמור למשוי בדברי תורה", והענין כשור לרדיא המשרד עמקים וכרוב ותני ומעיין ודולה

הרחבתי במקום אחר אשר עמי בכתובים, ועוד חזון למועד בע"ה.

מים מבארות עמקים והוא החריפות, ואחר שברר שמועותיו וטחן וברר לסולת סולת נקיה יהיה כחמור למשא לישא אלומותיו כחמור נושא ספרים, ואם זה השור יחרוש וישדד במישור, אח"כ בעליו יבצור ויזמור, וישאיהו על גביו כחמור. אך מאוד צריך להזהר שבין החרישה והאסיפה יברור ויזרה ברחת ומזרה אבל לא תחרוש בשור ובחמור יחדיו. ה' יודע כי כעין האמור למעלה הבנתי מקיצורי דברים ורמיזותן של רבותי הקדושים זצ"ל, אלא הם שמו מחסום לפיהם ולא גילו אלא ברמז לצנועי תלמידיהם, ואני עני וכואב מקום הניחו לי להתגדר בו, וה' הטוב יכפר בעדי.¹⁹

ואכן קיימת עדות בנוגע לשיטת הלימוד שהיתה נהוגה בישיבתו של החת"ס: "בנוגע לדרך הלימוד הנהוג בישיבת פרסבורג בתקופה זו, אפשר להוסיף כי נתגלתה נטיה והתענינות מיוחדת להמהר"ם שי"ף, ולדרך הצעות הקושיות שלו הידועות בשם 'רגנשבורג' 'נירנבורג'... חזון לא בלתי נפרץ היה בשנים אלו לראות תלמידי הישיבה מתעמקים לילות שלימים בהבנת המהר"ם שי"ף ובבקשת תירוצים לקושיותיו".²⁰

מקורן של דרכי פלפול החילוקים, כפי שציין אחד מחוקרי דורנו, הוא "החריפות של בני אשכנז... כדרך שנהגו ראשי הישיבות באשכנז", והם "סגנוני הפלפולים המובאים בשל"ה: ניערענבערגער, רעגענסבורגער".²¹ ובאנציקלופדיה אוצר ישראל: "מקום מוצאו של לימוד החילוקים איננו לא ארץ אוסטריא ולא ארץ פולין... כי מקור החילוקים הוא ארץ אשכנז, ושם בשלוש הישיבות אוגסבורג, נירנבורג ורגנשבורג".²²

מגרמניה הועברה שיטת לימוד זו לפולין, וכפי שכתב אחד מתלמידי הגר"ח סולובייצ'יק, שבסוף תקופת הראשונים באשכנז "הותחלה גם תקופת החילוקים שהיא גם כן בסגנונות שונים ונקראים אפילו על שם מקומותיהם, ואפשר היה להרגיש על פי הסגנון של החילוק את המקום ששם נוצר, כמו למשל: נירנבורג, רגנשבורג, ואיסברג, שזאת אומרת שבכל אלו המקומות היו ישיבות גדולות, ולכל אחת היתה מעין שיטה מיוחדת בסגנון החילוקים. זה היה בתקופה של רבינו יעקב ווייל ותלמידיו, בסוף המאה השנייה של האלף השישי, והחילוקים הללו, ומעין אלו, נתפשטו אחר כך גם במדינת פולין על ידי רבי יעקב פולק, בסוף המאה השלישית".²³

19 חידושי חת"ס סופר, חולין ז, א (מהדו"ק).

20 ריא"ה יונגריז, "ישיבת 'חתם סופר' בפרסבורג", בתוך: ש"ק מירסקי, מוסדות תורה באירופה בבנינים ובחורבנם, ניו יורק תשט"ז, עמ' 507. החת"ס נולד וגדל בפרנקפורט דמיין. זקנו רבי שמואל שאטין כהן, מהרשש"ך, שימש כראש ישיבה בפד"מ, ובספרו 'כוס הישועות' על מסכתות הש"ס כתב חידושים רבים שנאמרו על ידו בישיבה בדרך החילוק והחידוד. את אחד מחידושי (ב"מ צב, ב) חותם מהרשש"ך בלשון: "ובזה מיושב הרעגענשבורג, וק"ל".

21 רי"ד פעלד, חלוקי אבנים, בתוך: יש מנחילין (לר"פ קאצנלבוגן), ירושלים תשמ"ו, עמ' תנט.

22 רי"ד אייזנשטיין, אוצר ישראל, ערך: פולק יעקב [החילוקים].

23 רמ"א עמיאל, המדות לחקר ההלכה, ירושלים תרצ"ט, עמ' יח.

בשנת תנ"ג הדפיס רבי משה ב"ר דניאל מרוהאטין, שהרביץ תורה בזולקווא, ספר בשם 'סוגיות התלמוד', ובו ביאור דרכי לימוד אלה. שנה לאחר מכן פרסם רבי יונה ב"ר משה בנימין זאב מטארלא את ספרו 'עלה דיונה', וכתב בהקדמה כי "כל תימא ויש לומר, באתי לפרש, הן קל והן חומר, בעזרת עושה ואומר, וגם כל הפי"ר ואוי"ש ברענגי"ר, ורעגין שפערגו"ר שבתלמודא".²⁴

רבי יוסף גינזבורג, אב"ד בריסק דליטא, בעל לקט יוסף (נפטר בשנת תע"ה), חיבר ספר על דרך הלימוד המקובלת בישיבות ליטא בימיו, והסביר איך לגשת אל "סוגיות התלמוד לצורך הגמרא ללמוד הסוגיא בחילוקי דרבנן, ולמצוא פתח היאך ליישב... נירן ברגיר או רעגין שפארגיר, ושאר סוגיות ברש"י ותוספות, מה ששמענו מרבותינו הגאונים, גאוני ארץ, להורות סוגיות התלמוד והנהגותיו כדי לחדד הבחורי חמד".²⁵

בשנים מאוחרות יותר, בתקופת פריחת ישיבות ליטא שנפתחו בעקבות ישיבת וואלוז'ין, לא הוכרו דרכים אלה. בספר היובל לכבוד הגר"ש שקאפ כתב אחד התלמידים:

המתבונן בתקופות השונות ימצא כי גם לפני כמה דורות היה נהוג בהישיבות סדר-למוד כזה, אשר רבנים גדולים ועמודי הוראה מחו נגדו בהתמרמרות ובבקורת קשה, ולמרות כל זה הלכו להן הישיבות בדרכן במשך זמן רב. יש בזה מקום לחקירה רחבה ומקיפה שעדיין לא עסקו בה כהוגן. לפני שלש מאה שנה נהגו בהישיבות ללמוד 'חלוקים' מיסודו של הגאון ר"י פאלק ז"ל – השל"ה ז"ל מביא בספרו מיני חלוקים שונים, שהיו ידועים אז בשם 'אוישברענגער', 'נירנברגער', 'רעניגשפורגער' ו'בלא זה', ואין אנחנו כהיום יודעים את טיבם – במקומות אחרים נהגו בפלפול מסולסל וכן במיני 'לשיטתות', היו מקומות שהתמכרו ביחוד להעמיק חקר בכל קושיא ותירוץ של המהרש"א ז"ל ולהכניס כונות בקוצר לשונו, ולעומת זה היו חריפים, שהיו רגילים לבנות עולמות ולהחריבם, להקשות הרבה קושיות ולפרקם בחדא מחתא או חדא בירך חבירתה.²⁶

בדורות האחרונים כמעט לא ידוע כלום על שיטות אלה, שבזמן כבשו את עולם התורה באירופה כולה. רבי חנוך ארנטרוי, אב"ד מינכן, כתב מאמר מפורט המבאר את מהותן של הרגנסבורגר והנירנברגר, ואלה ראשית דבריו: "בסוף ימי הביניים, מן המאה הארבע-עשרה ואילך [שנת ר'] בלטו בגרמניה במיוחד הישיבות בק"ק נירנברג וק"ק רגנסבורג. משתי ישיבות אלה ידועות לנו שיטות של לימוד תלמוד, ששמן על שם הערים: 'נירנברגר' ו'רגנסבורגר'". ר"ח ארנטרוי משער: "כנראה נוצרה בישיבות אלה מסורת של דרך מיוחדת בלימוד גמרא.

24 הקדמת המחבר לספר עלה דיונה, פיורדא תנ"ד.

25 לקט יוסף, כללי הסוגיות.

26 ר"א אונטרמן, 'תורה מחזרת על אכסניא שלה', בתוך: ספר היובל לכבוד רשי"ה שקאפ, וילנא תרצ"ו, עמ' יט.

לאחר שבנירנברג היו רגילים לתרץ קושיה מסוג מסוים בדרך קבועה, החלו בישיבות אחרות לקרוא לקושי כזה, בכל מקום בו הוא הופיע בש"ס, בשם 'נירנברגר'. באופן זה בודאי נוצר גם המונח 'רגנסבורגר'. רק מעט מאד ידוע לנו על שני מונחים אלה.²⁷

ג. רגנסבורגר

ענה ננסה לעמוד על מהותו של הרגנסבורגר. "הרבה נבוכין בזה", כתב השל"ה, "הרבה פעמים בתלמוד האבעיין [המקשן] מיבעי בעי ליה, וכשהפשטן [התרצן] פושט לו, אז האבעיין סותר דברי הפשטן ממשנה או ברייתא". ואם כן, קשה "מה בעי [המקשן] תחילה, מאחר שידע זו המשנה או הברייתא שהביא".²⁸

זו תורת הרגנסבורגר כולה על רגל אחת. גם בין הלומדים הספרדיים עלתה לפעמים קושיה כזו, כפי שציין רבי מלאכי ב"ר יעקב הכהן, בספרו יד מלאכי: "לפעמים נמצא בש"ס דהבעיין סותר התירוצן שנתנה לו – ממשנה או מברייתא, ונמצאת בעייתו מתורצת כפי אותה הסתירה או הדחיה שדחה הוא לתרצן, ושואלים העולם אם כן למה שאל שאלתו כיון שהיה ידוע אצלו התירוצן?".²⁹

הגדרה ברורה ניסח ר"ח ארנטרובי: "אנו מניחים בצדק שהתלמיד מסופק ואינו יודע מהי ההלכה. אילו ידע ההלכה לא היה צריך לעורר את ה'בעיה', שהרי לא מתקבל על הדעת שהתלמיד רוצה להעמיד במבחן את רבו. והנה תוך כדי הדיון מביא 'בעל האיבעיא' ברייתא או כדומה, כדי להוכיח לרבו מהי ההלכה. מתעוררת השאלה מה רצה השואל בבעיתו, או ביתר דיוק: מאיזו נקודת מוצא יצא השואל, אם על אף ידיעתו את הברייתא יש לבעיתו תוקף. קושי מסוג זה מכונה 'רגנסבורגר'".³⁰

ואלה הם אף דברי רבי מרדכי מארדוש מפאריצק, המבאר של חידושי מהר"ם שיף: "רעגנשבורג, היינו כשחוזר בעל האיבעיא ומקשה על פשיטות מברייתא, קשה מאי מיבעיא ליה – הא ידע הברייתא?".³¹ רבי ברוך עפשטיין, בעל תורה תמימה, גם כן הסביר את מהלכה של קושיה זו: "לפעמים נמצאו בתלמוד ענינים כאלה, שחכם אחד שואל דבר מחבירו... וזה הנשאל משיב לו כפי שמוצא להשיב. אך מתוך המשך דבריהם והמשא ומתן בענין זה, מתברר כי עוד טרם שאל השואל לדבר זה מרבו או חבירו, כבר ידע בעצמו מקור נאמן ופתרון בטוח לשאלתו. והנה לפי זה קשה, למה היה להשואל לשאול בעוד שכבר ידע הדבר לאשורו".³² משל עתיק מבטא היטב את הענין: איכר הביא לשוק עגלה טעונה תבן, ניגש אליו קונה

27 ר"ח ארנטרובי, 'על הפלפול בישיבות אשכנז בימי הביניים', עיונים בדברי חז"ל ובלשונם, ירושלים תשל"ח, עמ' רפא.

28 שני לוחות הברית, חלק ב, תורה שבעל פה, ד"ה הרבה פעמים.

29 יד מלאכי, כללי הבי"ת, סימן פז.

30 ר"ח ארנטרובי שם, עמ' רפג.

31 באור על חידושי מהר"ם שיף, שבת קטו, ב, הערה א.

32 ר"ב עפשטיין, מקור ברוך, ווילנא תרפ"ח, מבוא, עמ' 591 – 592.

סקרן ושאלו: מהי הסחורה שהינך מציע למכירה? ענהו האיכר: חציר! שאל אותו הסקרן: הרי זה תבן! ? כעס עליו האיכר: אם ידעת לשם מה שאלת? !

ד. רגנסבורגר בכמה סוגיות בתלמוד

כדי להכיר את הרגנסבורגר כדרך לימוד, יובאו כאן דוגמאות קצרות של רגנסבורגר בסוגיות הש"ס:

א. דעת רבי שמעון שחייב התשלום של אונס ומפתה, אינו חייב ממוני אלא קנס שהטילה עליו התורה.³³ על כך מובא בגמרא:³⁴ "בעא מיניה אביי מרבה, האומר לחבירו אנסת ופיתית את בתי, והעמדתך בדין ונתחייבת לי ממון; והוא אומר לא אנסתי ולא פיתיתי, ולא העמדתני בדין ולא נתחייבתי לך ממון, ונשבע והודה. לרבי שמעון מאי, כיון דעמד בדין ממונא הוא, ומיחייב עליה קרבן שבועה, או דלמא אף על גב דעמד בדין קנס הוי? אמר ליה [רבה] ממונא הוי, ומיחייב עליה קרבן שבועה". חזר אביי ושאל: "איתיביה, רבי שמעון אומר יכול האומר לחבירו אנסת ופיתית את בתי והוא אומר לא אנסתי ולא פיתיתי, המית שורך את עבדי והוא אומר לא המית, או שאמר לו עבדו הפלת את שיני וסימית את עיני והוא אומר לא הפלתי ולא סימיתי, ונשבע והודה, יכול יהא חייב, תלמוד לומר (ויקרא ה, כא-כב) וכחש בעמיתו בפקדון או בתשומת יד או בגזל או עשק את עמיתו או מצא אבידה וכחש בה ונשבע על שקר, מה אלו מיוחדין שהן ממון, אף כל שהן ממון, יצאו אלו שהן קנס". מברייטא זו אנו למדים שעל פי התורה דווקא בחיובי ממון חייבים קרבן שבועה, משא"כ "אלו שהן קנס". מכאן הוכיח אביי, שחייב אונס ומפתה אין בו קרבן שבועה כיון שהוא קנס.

מהלך השקלא וטריא בגמ' זו מעלה מיד בעיית רגנסבורגר. אביי בא לברר אצל רבה, רבו, מהי דעת רבי שמעון, בעוד שכבר היה לאביי מקור מפורש בו נאמרה שיטת רבי שמעון שהתשלום הוא קנס. במקום כזה נהגו הלומדים ברגנסבורג לשאול: מה היתה מטרת השאלה של אביי לרבה?

ב. בגמרא מובא: "תנן התם, אין תורמין מן התלוש על המחובר, ואם תרם אין תרומתו תרומה. בעא מיניה רב אסי מרבי יוחנן, אמר פירות ערוגה זו תלושים יהיו תרומה על פירות ערוגה זו מחוברים, פירות ערוגה זו מחוברים יהיו תרומה על פירות ערוגה זו תלושים לכשיתלשו ונתלשו, מהו? אמר ליה, כל שבידו לאו כמחוסר מעשה דמי. איתיביה, האומר לאשה הרי את מקודשת לי לאחר שאתגייר, לאחר שתתגיירי, לאחר שאשתחרר, לאחר שתשתחררי, לאחר שימות בעליך, לאחר שתמות אחותיך, לאחר שיחלוץ לך יבמך אינה מקודשת, בשלמא כולו לאו בידו, אלא גר הוי בידו?"³⁵.

33 שמות כב, טו; דברים כג, כט.

34 כתובות מב, א.

35 קידושין סב, א.

בספר 'קקיון דיונה'³⁶ הובאה קושיית רגנסבורגר בשם "מקשים המשכילים", והיא: "מאי מבעיא ליה, הלא הוא מוטיב לה אחר כך ממתניתין מגר, ואם כן בודאי אינו תרומה כמו שאינה מקודשת"³⁷.

קושיא מעין זו מכונה בפי בעל קקיון דיונה במקום אחר בשמה המפורש "רגנסבורגר", זו לשונו: "כיון שהוא הדר מוטיב לה מדעת אחרים, מאי היתה מבעיא שלו מתחילה. והוי כקושיא הנקראת בפי המשכילים 'רעגנש פורגר'".³⁸

ג. בכמה מקומות בש"ס הביעו חז"ל עצמם פליאה על המקשן, מדוע שאל בעוד מוכנה בפיו תשובה ברורה לדבר ממקור מפורש. כך מצאנו למשל במשא ומתן הבא:

ריש לקיש שאל את רבי יוחנן "עור הראש של עגל הרך מהו שיטמא?", ענה לו: "אינו מטמא". חזר ריש לקיש והקשה, הלא "לימדנו רבינו: אלו שעורותיהן כבשרן [שמטמאים] ועור הראש של עגל הרך?", השיב לו רבי יוחנן: "אל תקניטני! בלשון יחיד אני שונה אותה".³⁹ תשובת רבי יוחנן היא שהמשנה כדעת יחיד היא ואין לפסוק ממנה הלכה. בדבריו יש מעט תקיפות, ומסתבר שהיא מחמת שריש לקיש כבר ידע את המשנה [רגנסבורגר], או מכיון שריש לקיש כבר שמע משנה זו מרבי יוחנן בלשון יחיד, ואם כן לא היה לו לשאול ממנה.⁴⁰

דוגמא נוספת: במשנה נפסק כי בשבת "אין שורין את החילתית בפורשין".⁴¹ בגמרא מובא ששאל רבי יוחנן את רבי ינאי: "מהו לשרות את החלתית בצונן?", ענה לו: אסור! הקשה רבי יוחנן: הרי במשנה נאמר "אין שורין את החילתית בפורשין" דווקא, משמע שבצונן מותר? אמר לו רבי ינאי "אם כן מה בין לי ולך?".⁴²

תמיהתו של רבי ינאי על תלמידו רבי יוחנן, היא בדרך רגנסבורגר מובהקת, וכמו שפירש רש"י, "מה בין לי ולך, אם איני יודע פירושה של משנתו יותר ממך, מה אני גדול ממך?".⁴³ באר זאת ר"ח ארנטריו: "הרוגז הברור שניכר במימרה זאת, מקורו שגם כאן הכעיס רגנסבורגר את החכמים... שואל התלמיד שאלה בהלכה, ולאחר שהרב השיב לו, שולף התלמיד משנה או ברייתא כדי להפריך את פסקו של הרב. הרב מתלונן שהיה על התלמיד לשאול בתחילה, האם הבין כהוגן את המשנה והברייתא, והאם היא מתאימה להלכה ולא להעמיד בתחילה פנים של מי שאינו יודע, ולבסוף להביא הוכחות נגד".⁴⁴

36 עמ"ס קידושין שם.

37 יש מהאחרונים שכתבו לחרץ שהמקשן השני אינו המקשן הראשון, וראה להלן. תודה לש"ב הג"ר אפרים לזר שליט"א שהעמידני על קושיה זו בגמ' בקידושין ותירוצה.

38 קקיון דיונה גיטין כה, א.

39 חולין קכב, ב.

40 ראה להלן הסברים למה שאל ריש לקיש שאלה זו.

41 שבת, פרק כ, משנה ג.

42 שבת קמ, א.

43 פרוש רש"י למסכת חולין, קלז, ב, ד"ה מה.

44 ר"ח ארנטריו (לעיל הערה 28), עמ' רפה.

ה. כונת מהר"ם שיף ב"רעגענשבורג"

כעת ננסה להבין את דבריו הסתומים לכאורה של מהר"ם שיף שהובאו בתחילת הדברים. במשנה נאמר: "כל כתבי הקדש מצילין אותן מפני הדליקה".⁴⁵ כתבי הקודש, כגון ספרי תנ"ך הכתובים בדיו, מותר להצילם בשבת למבוי שאינו מפולש. בגמרא מובא:⁴⁶ "איתמר, היו כתובים תרגום או בכל לשון, רב הונא אמר אין מצילין אותן מפני הדליקה, ורב חסדא אמר מצילין אותן מפני הדליקה". ושם בהמשך הסוגיא: "בעא מיניה ריש גלותא מרבה בר רב הונא, היו כתובין בסם ובסיקרא בקומוס ובקנקנתום בלשון הקדש, מצילין אותן מפני הדליקה או אין מצילין. תיבעי למאן דאמר מצילין, תיבעי למאן דאמר אין מצילין. תיבעי למאן דאמר אין מצילין, הני מילי היכא דכתיבי תרגום ובכל לשון, אבל הכא דכתיבי בלשון הקדש מצילין, או דילמא אפילו למאן דאמר מצילין, הני מילי היכא דכתיבי בדיו דמיקיים, אבל הכא כיון דלא מיקיים לא?". על כך ענה לו רבה בר רב הונא: "אין מצילין". חזר והקשה: "והא רב המנונא תנא מצילין?". "אמר ליה: אי תניא, תניא". ממשיכה הגמרא: "מאי תניא? אמר רב אשי כדתניא, אין בין ספרים למגילה אלא שהספרים נכתבים בכל לשון, ומגילה עד שתהא כתובה אשורית, על הספר ובדיו". מברייטא זו משמע שרק מגילה צריכה להיכתב בדיו, אבל שאר כתבי הקודש לא. מכאן שידע המקשן כי מצילים גם ספרים שאינם כתובים בדיו.

לכאורה יש להקשות כאן שאלת רגנסבורגר, אם הוא ידע ברייתא מפורשת ממנה משמע שמצילין, על שום מה שאל בעניין זה את רבה בר רב הונא?

בתוספות שם הניחו שלריש גלותא היה "פשיטא ליה שאין קורין בהן, דאי קורין בהן פשיטא דמצילין כדאמר לעיל".⁴⁷ היינו, מהספק שלו לגבי הצלת הספרים שאינם כתובים בדיו, מוכח שלדעתו ודאי אין קוראים בהם, שהרי ברור לפי שיטת הגמרא שספרים שקוראים בהם מצילים אותם, ואם הסתפק לגבי הצלתם משמע שסבר כי אין קוראים בהם.

על כך הובא בתוספות: "וקשה לרשב"א, דבסמוך משמע ליה לריש גלותא גופיה דקורין בהם, דקאמר והתניא מצילין, והיינו שהוא ברייתא דמייתי שהספרים נכתבים בכל לשון ומגילה עד שתהא כתובה אשורית על הספר ובדיו אבל שאר ספרים נכתבין שלא בדיו". שאלת הרשב"א היא, הרי ריש גלותא הביא ברייתא ממנה משמע שמצילים את הספרים ואם כן גם ודאי קוראים בהם, ואילו בשאלתו נראה שפשוט היה לו שאין קוראים בהם והוא רק הסתפק לגבי הצלתם?

את שאלת הרשב"א תירצו התוספות: "ולפי מה שאפרש בסמוך דהך ברייתא איירי לענין הצלה אתי שפיר ולעולם אין קורין בהן". כוונת דבריהם היא שנושא הברייתא ממנה שאל ריש גלותא נוגע לפי שיטתו רק לענין הצלת הספרים, אבל לא מדובר בברייתא לענין הקריאה בהם,

45 שבת פט"ז מ"א.

46 שבת קטו, א-ב.

47 שבת שם, ד"ה היו כתובים.

ולכן הוא יכל להתמקד בשאלתו לגבי מצילין את הספרים דווקא. כאן בא מהר"ם שיף והעיר על שאלת הרשב"א, כי "אין רצונו להקשות רעגענשבורג כיש משבשים". ה'משבשים' פירשו את השאלה בדרך רגנסבורג, אך מהר"ם שיף לא קיבל דבריהם, ולדעתו ההסבר בשאלת התוספות הוא כמו שהתבאר קודם. מהר"ם שיף סבר שאילו שאלת הרשב"א הייתה רגנסבורג, אין כל הבנה לתירוץ שהובא בתוספות שהברייתא עוסקת רק בהצלת הספרים. אם כך הפשט, הרי התירוץ לא עונה על השאלה, שהרי זאת בדיוק השאלה: מדוע הסתפק ריש גלותא אם מצילים את הספרים או לא, בעוד יש לפניו ברייתא מפורשת שמצילים אותם.

מהר"ם מלובלין הוסיף כאן שמה שהניחו בעלי התוספות לפני שאלת הרשב"א, מבוסס גם כן על הברייתא שהביא בהמשך ריש גלותא, ממנה משמע שמצילין: "רצונו לומר, אפילו לפי הברייתא דלקמן, דאם לא כן היה בעי מיניה אי קורין, כמו דבעי מיניה אי מצילין".⁴⁸ לדברי מהר"ם, אם לריש גלותא לא היה פשוט שאין קוראים בספרים הכתובים בסם ובסיקרא, יכול היה להסתפק אם בכלל קוראים בהם, בדיוק כשם שהסתפק אם מצילים אותם.

ו. דרכים לשוב שאלת רגנסבורג

ראינו לעיל שהשל"ה התייחס לנירנברגר ולרגנסבורג. השל"ה באר גם מהי שאלת 'נירנברגר': "הרבה מקומות מצינו בתלמוד במחלוקת שני אמוראים, שהמקשן מקשה בתחלה על אמורא אחד ממשנה או ברייתא, והמתרץ מתרץ לו, והדר המקשן ומקשה על האמורא השני ממשנה או ברייתא אחרת. והנה יש קושיא, בלא מחלוקת האמוראים, איך הבין המקשן המשניות או הברייתות הסותרות זו את זו לפי הבנתו, ולמה לא רמי אותם אהדדי בלא אלו האמוראים". לשאלה כזו יש בדרך כלל תירוצים בסוגיות הש"ס כל מקום לפי דרכו, וכפי שסיים השל"ה: "יש לראשי ישיבות הרבה דרכים על זה לתרץ על דרך חידוד".⁴⁹

לעומת זאת, הרגנסבורג היא בעיה עקרונית החוזרת ונשנית בסוגיות רבות. כדי ליישבה העלו רבותינו כמה דרכים כלליות לשאלה: מדוע מקשנים שידעו ברייתות מפורשות, שאלו בענייני הברייתות האלו למרות ידיעותיהם.

קבלה הייתה בידי בעל השל"ה מרבתי: "שעניין האבעיא היה הלכה למעשה שבא לידו ולא רצה להורות בפני רבו, או בפני מי שגדול ממנו, אף שידע לפי סברתו איך הוא הדין". לפיכך שאל התלמיד את הרב מהי ההלכה, אחר שהתרצן "שהוא רבו, פשט לו להיתר או לאיסור". במקום שידע התלמיד מקור שסותר את פסק רבו, העיז פניו וביקש לדעת כיצד יתרץ זאת רבו ויבאר את אותו מקור.⁵⁰

48 מהר"ם, שבת שם, ד"ה בתוספות.

49 של"ה, ח"ב, תורה שבעל פה, ד"ה הרבה מקומות. לגבי תירוצי שאלת נירנברגר יש עוד אריכות בספרי האחרונים, ואין כאן המקום.

50 שם, ד"ה הרבה פעמים.

בדרך דומה כותב בעל יד מלאכי: "דהשואל היה רוצה לעשות מעשה, ולא רצה לעשות על פי עצמו, כי חשש אולי יש קושיא במשנה או בברייתא זו שהביא".⁵¹ כעין זה מוסר רבי מרדכי מארדוש מפאריצק, בעל הביאור על חידושי מהר"ם שיף, "שכן דרך התלמוד בכמה מקומות, ששואלו לדעת מה ישיבו ואם הלכה כברייתא".⁵² המקשן הסתפק אם פוסקים הלכה למעשה כאותה ברייתא הידועה לו, ולכך שאל את רבו.⁵³

רעיון זה שהביעו השל"ה, יד מלאכי ור"מ מארדוש, מקורו בתוספות. לעיל הובאה דוגמא לרגנסבורגר בגמרא, ריש לקיש שאל את רבו רבי יוחנן, ולאחר שענה לו חזר והקשה עליו סתירה ממשנה מפורשת אותה שמע מרבי יוחנן עצמו קודם לכן. בעלי התוספות הסבירו כי "על מעשה היה שואל היאך הלכה, דמתניתין הוה ידע כדפריך מינה לרבי יוחנן בסמוך".⁵⁴ העיר על כך רבי יוסף קארו, בעל בית יוסף: "עדיין יש לתמוה, אפילו שהיה על ידי מעשה, מה היה צריך לשאול אחר שהיא משנה שלימה... לכך נראה לומר שריש לקיש שמע שרבי יוחנן היה דוחה משנה זו מהלכה [שלימדה בלשון יחיד], ורצה לעמוד על דעתו ושאלו בלשון שאלת דין".⁵⁵

מכל מקום, פתרונות אלו לבעיית רגנסבורגר יהיו נכונים רק במקרה שהמקשן הינו תלמיד השואל את רבו להלכה, אבל במקרה שמדובר בלומדים בחברותא המלבנים סוגיה אין מקום להסברים דלעיל. לפיכך בא השל"ה ומציע דרך מחושבת יותר:

יש עוד דרך לתרץ, שיש בדין אבעיא זו שני ענינים, והיה לאבעיין דרך אחד פשוט לאיסור או להיתר וכיוצא בו, רק עניין אבעייתו היה על ענין השני. והפשטן שפשט אבעייתו, מוכח מיניה דהפשיטות הוא אף לזה הדרך שהיה פשוט לאבעיין לאסור או להיתר, ופשט בזה נמי כמו בענין השני. על זה מקשה לו ממשנה או ברייתא דהענין הראשון שהיה פשוט לו אינו כדקאמר.

השל"ה ממליץ על דרך זו, וכותב כי "זהו דרך נכון להמעין שילמוד השמועה כן, רק בתנאי שאל יצא מחוץ להאמת וישכיל ויבין היטב".⁵⁶

נראה שהלומדים אכן העדיפו את הדרך המפולפלת יותר, זו שאינה נדחקת לומר שהתלמיד שואל את רבו להלכה גרידא, וכך הוא "הדרך המורגל בפי הרבנים על הרוב", והיא "לחלק בסברא

51 יד מלאכי, כללי הבי"ת, סימן פז. עוד הביא שם בשם שיטה מקובצת למסכת כתובות, "דאורחיה תלמודא שהתלמיד שואל מרבו שאלה אחת לדעת קבלתו, ובתור הכי מוהיב ליה ממתניתין כדי לברוריהו". אך עיין בשיטה מקובצת, כתובות, מב, ב, ד"ה איתיביה, שהובא בענין אחר.

52 באור לחידושי מהר"ם שיף, שבת קטו, ב, הערה א.

53 וכך נאמר בקיצור כללי התלמוד, המודפס בסוף כרך מש"ס וילנא, דף מד עמוד ב, טור א: "מצינו ששואל מה שהוא פשוט מברייתא, אלא ששואל הלכה מהי".

54 תוספות לחולין קכב, ב, ד"ה עור.

55 כללי הגמרא לר"י קארו, על ספר הליכות עולם, מהדו' וורשא תרמ"ג, עמ' 127.

56 שני לוחות הברית, שם.

בין מה ששאל ובין הברייטא. שזה העניין ששאל נוטה הסברא להתיר יותר מהברייטא, ולכן שאל בתחילה: מהו, אם לדמות זה הענין לברייטא [המחמירה], או להקל יותר מחמת הסברא".

לפי הסבר זה יש לשאול: לשם מה ציטט המקשן לבסוף את הברייטא, הרי עניין הברייטא חמור יותר מנושא השאלה? "יש לתרץ, כי הפשטן [התרצן] היה משיב לו יתור לשון בפשיטות... שהשיב לו בדרך רבותא, עד שאתה שואל על זה הענין שסברתו נוטה להתיר יותר", שהוא מותר, אף העניין החמור שנפסק בברייטא, עליו אין הסברא נוטה להתיר, אפילו הוא מותר! "ולכך הקשה עליו [המקשן] איתיביה מברייטא האוסרת בהדיא".⁵⁷

בדרכים אלה מחלקים בין כוונת השואל לבין תוכן הברייטא, ועל פי זה מנסים להבין את דרך המשא ומתן בין המקשן לתרצן.

אולם רבי יוסף גינזבורג, אב"ד בריסק דליטא, בעל לקט יוסף, ובעקבותיו רבי משה ב"ר דניאל מרוהטין, בעל סוגיות התלמוד, המליצו על דרך נוספת, "היא חריצית מאד", שיש בה לתרץ שאלת רגנסבורג:

בוודאי השואל ידע הברייטא האוסרת ענין זה, אך שאלתו היתה אם זה הענין אסור כמו ענין דברייטא, או יותר חמור מענין דברייטא. דהסברא נוטה להחמיר בענין השאלה מענין דהברייטא, דברייטא קתני אסור לכתחילה – מותר בדיעבד, וזה הענין יהיה אסור אפילו בדיעבד. אבל לא עלתה על דעתו של השואל שיהיה מותר, כי איך ייקל זה הענין מהענין דברייטא והסברא נוטה להחמיר, והפשטן השיב לו מותר, והקשה איתיביה מברייטא האוסרת והיאך אפשר להיות מותר.

וכאן בא ביאור סתרי כוונות המקשן:

בשלמא אני, לא שאלתי מימי אם הוא מותר, אך שאלתי אם אסור אפילו בדיעבד מפני שהסברא נוטה יותר להחמיר, אלא לדידך קשיא. והשיב לו התרצן: דיש לחלק להיפך, שיש סברא יותר בהענין דברייטא לאסור, יותר מבזה הענין אשר שאל עליו.⁵⁸

קשה להגדיר בקצרה את הדרך החריצית הזו, אך שתי יסודות יש בה: א. הפרדה בין ההגדרות: אסור לגמרי, אסור לכתחילה – מותר בדיעבד, מותר לכתחילה. ב. שני ענינים שבכל אחד יש בו צד חמור וצד קל.

לא כולם הלכו בדרכים מפולפלות ומפותלות אלו. קיימות שתי אפשרויות פשוטות יותר. א. שהשואל אכן לא ידע את הברייטא בעת ששאל, ורק לאחר ששמע את התשובה נזכר בברייטא שמתייחסת לענין הנידון. ב. שהוא אכן ידע ברייתא זו בעת ששאל, ומטרת שאלתו הייתה

57 סוגיות התלמוד, סוגיא א; לקט יוסף, סוגיא ה.

58 שם.

מחמת "הטעם הידוע משום 'יגדיל תורה ויאדיר'" ⁵⁹.

גם בספר 'כללי שמואל', לרבי שמואל אבן סיד, חכם ספרדי מזמן גירוש ספרד, מובא הסבר

דומה:

לפעמים קא בעינן ליה אף על פי שבעל הבעיא יודע פשיטותיה. ואין להקשות
הואיל ויודע פשיטותיה מאי קא מי בעיא ליה, לפי שכוונת בעל הבעיא לדעת כיצד
פושטין אותה בני הישיבה, ועל הפשיטות חוזר ומקשה עליו עד שהוא בעצמו
פושט הבעיא. ⁶⁰

דבר זה שמקשן עונה לשאלת עצמו נמצא בכמה מקומות בש"ס, וכפי שציין בן דורו, רבי
ישועה ב"ר יוסף הלוי, בעל הליכות עולם:

אשכחן בגמרא שהאמורא ישאל בדבר והוא עצמו ישיב לשאלתו ושמו היה נזכר
בין השאלה והפשיטות, בפרק אלו מציאות במשנה מצא פירות מפוזרים,
[ובגמרא] וכמה, אמר רב יצחק קב בארבע אמות, והאי וכמה הוי מדברי רבי
יצחק... ודכותיה במקומות אחרים. ⁶¹

ז. יסוד לחקירות כונת המקשן והתרצן בספרי הראשונים

בסיסן של שאלות נירנברגר ורגנסבורגר הוא המגמה לרדת לעומק כוונתו של מקשן, הן זה
השואל על שני חכמים חלוקים משתי ברייתות סותרות, תוך התעלמות מהסתירה ביניהן גופא
[נירנברגר], והן זה הפונה לרבו בשאלה בעוד הוא כבר יודע תשובה לדבר ממקור מפורש
[רגנסבורגר]. לצורה של לימוד זה, ניתוח כוונות המקשן, נמצא בדברי רבותינו הראשונים
שורש וענף, אף בין אלה שלא ידוע עליהם שנמנו על לומדי ישיבות נירנברגר ורגנסבורגר.

בספר הדרכה קדום, 'דרכי הלימוד' לרבי יצחק קנפנטון גאון קשטיליא מסוף תקופת
הראשונים, מופיעה ההמלצה הבאה: "לעולם בין הנושאים ונותנים בשם דרוש, רוצה לומר
מקשה ומתרץ, הוי מרבה לחקור מהי כוונת כל אחד מהם וסברתם... מהי סברת המקשה שרוצה
להעמיד ולקיים, ומהי סברת המתרץ... בכל קושיא שמקשה ליה מקשה למתרץ או לבר

59 יד מלאכי, שם. בטעם זה של "יגדיל תורה ויאדיר" נקטה גם הגמרא, חולין סו, ב, לגבי השאלה מדוע נמנו
בתורה (ויקרא יא, ט) שני סימני טהרה בדג, סנפיר וקשקשת, הרי כלל ידוע הוא כי "כל שיש לו קשקשת יש לו
סנפיר", ולכאורה די היה לכתוב את סימן הקשקשת. על כך ענתה הגמרא "יגדיל תורה ויאדיר". את כוונת
הגמרא ביאר החתם סופר שם: "הקב"ה רצה להגדיל התורה ולהאדירה באדיר ותפארת להראות חכמתו
ובינתו לעיני העמים", עיי"ש. בדומה לדברי בעל "יד מלאכי" נאמר בכללי הגמרא לר"י קארו, הליכות עולם,
מהדר' וורשא תרמ"ג, עמ' 25-26: "כתבו התוספות... שדרך הגמרא להקשות מהסיפא קודם שיקשה מהרישא,
משום דבהווא תירוצא דמתרץ לרישא, הוה מיתרצא סיפא דלא הוה מקשה מינה. וקשה לי דהכי הוה עדיף,
לעולם ישנה אדם לתלמידיו דרך קצרה, ויש לומר דאיכא משום יגדיל תורה ויאדיר".

60 כללי שמואל, ויניציא שפ"ב, דף ז, א.

61 הליכות עולם, שער ב, פרק ב, ד"ה דרך (מהדר' וורשא תרמ"ג, עמ' 23).

מחלוקתו, הוי מסתכל אם אותה קושיא עומדת גם כן אצל סברת המקשה עצמו או לאו.⁶² כאן נראים ניצנים לסגנון הלימוד שהתגלה בשיבות אשכנז, נירנברג ורגנשבורג. קשה לדעת היכן הוא התחיל קודם, בספר או באשכנז. דבר זה טעון בדיקה מקפת של חיבורים, ספרים וכתבי יד של רבותינו בשתי הארצות ושכנותיה. צורת לימוד זו בולטת בתוספות גורניש, אשר משערים כי הוא בן התקופה, שלהי ימי רבותינו הראשונים, קרוב לזמן שבו כפי הנראה החלו להתפתח ולהתפרסם סגנונות הנירנברג והרגנשבורג.

'תוספות גורניש' הוא חיבור שמקורו עדיין לא הוברר באופן סופי. החוקרים נלאו לפענח את הגיית השם גורניש ומשמעותו,⁶³ אך קרוב לודאי שמדובר בקובץ חידושים מרבותינו באשכנז אשר חובר בסוף תקופת רבותינו הראשונים.⁶⁴ בספר זה הוקדש מקום נכבד להבנת דרכי החשיבה של מקשנים ותרצנים.

בקרב הלומדים מוכר בייחוד קובץ 'תוספות גורניש' למסכת יבמות.⁶⁵ הנה, לשם דוגמה, משא ומתן בביאור הגמרא בתחילת המסכת: "הקשה הר"ם ז"ל למה הספר אינו מקשה בתחילה... ועוד הקשה, דהמקשה שהקשה מכדי כולוהו מאחות אשה ילפינן, משמע אבל אי לאו ילפותא דאחות אשה לא הייתי מקשה... אם כן מה הקשה הספר? ותירצו בשם הרא"ף ז"ל דהספר מקשה על לשון התרצן... ולכן הקשה למה הזכיר התרצן... וכן דעת המקשה למה הזכיר התרצן... ועוד הקשה מאחר שהמקשן לא חייש... אם כן כשתירצן... למה חזר והקשה... ותירצן משם הרב יוסף מטנוי דהכי דעת המקשה...".⁶⁶

בקטע אחר מובא הדיון הבא: "קצת קשה, דילמא המקשן לא ידע... מדהשיב לו התרצן... שמעינן דהמקשן לא ידע זה, ולהכי לא היה יכול להקשות".⁶⁷ המעיין בתוספות גורניש בקטעים

62 דרכי התלמוד, מהדור' רי"ש לנגה, ירושלים תשמ"א, עמ' 35.

63 בעולם הישיבות של ימינו מקובל לבטא זאת 'גורניש' או 'גורניש'. להלן לקט השערות כיצד היא ההגייה המקורית של השם 'גורניש'. א' קופפר, עלי ספר, ג, תשל"ז, עמ' 168, הציג את השם: ג'ורניש, המורכב מהמילה הסלאבית: Gwary וסיומת מקובלת ביידיש: ניש. קרובה לזו הצעתו של י' גוגנהיים המנקד ג'ורניש, שמשמעותה קרובה למושג שמירה בשפה הגרמנית G[e]warnis (הובא אצל ר"מ ברויאר, אהלי תורה: הישיבה תבניתה ותולדותיה, ירושלים תשס"ד, עמ' 187 הע' 92). הקשר למושג שמירה התפרש בהרחבה אצל א"א אורבך, בעלי התוספות, ירושלים תש"מ, ח"ב, עמ' 770, המסביר את גורניש על פי המילה הספרדית guarnicio. את חוסר הבהירות בנושא זה סיכם י"מ תא-שמע, הספרות הפרשנית לתלמוד, ח"ב, ירושלים תש"ס, עמ' 130: "תוספות גורניש" – צמד מילים זה, מילתו הראשונה אינה דורשת הסבר, והשנייה, אף פירושה המילולי אינו ידוע... שיטה זו מכונה במקורות בשם 'גורניש', שם סתום שעניינו לא נתברר וגם דרך ניקודו וקריאתו אינה מבוררת".

64 ראה מאמרם של ר"א חבצלת ורי"א פלס, 'ממשיכי בעלי התוספות: תוספות גורניש', מוריה רט-רי (תשנ"ב), עמ' יב-טו.

65 נכלל במסכת יבמות, ש"ס מהדורת אל המקורות, ירושלים תשי"ח. וממנו בקבצים: על מסכת – יבמות, ירושלים תשמ"ה; קובץ מפרשים – יבמות, ירושלים תש"ס.

66 תוספות גורניש למסכת יבמות ב, א, ד"ה מכדי.

67 תוספות גורניש ליבמות, כתב יד בודפשט (קאופמן) A52 עמ' 427. ראה: א"א אורבך, בעלי התוספות, ירושלים תש"מ, ח"ב, עמ' 766.

אלה ואחרים, רואה כיצד יש לדרת לעומק הבנת המשא ומתן בין המקשן לתרצן, היינו, להבין מה חשב המקשן ולנתח כיצד הבין אותו התרצן. נראה שמתוך דרך לימוד כזו באו לעולם הנירנברגר והרגנסבורגר.

בספר זה יש לכאורה אף מהלך הקרוב לנירנברגר. בגמרא⁶⁸ ישנו דיון האם יש זיקה בין יבם לאשת אח. אביי הקשה מברייטא ממנה עולה שאין זיקה, ותירצה הגמרא שברייטא זו היא כדעת רבי מאיר שסבור כי אין זיקה. על כך מובאת בגמרא שאלת מקשן מהמשנה של ארבעה אחין,⁶⁹ ממנה משמע שיש זיקה. על מהלך הגמרא הובאה ב'תוספות גורניש' השאלה הבאה: "אביי דאמר איתיביה מן הברייטא, למה לא הקשה הברייטא על המשנה בפרק ד' אחים". תירוצן השאלה הוא שאילו היה המקשן שואל מהברייטא על המשנה, "הייתי אומר דאתיא הברייטא כשום תנא אחר ולא כרבי מאיר, אבל עתה דתירצן הא מני רבי מאיר היא, הקשה מי אמר רבי מאיר הכי, כי לעולם יש לו לומר סתם משנה רבי מאיר היא".⁷⁰

בספרי רבותינו האחרונים מוצאים אנו דרכים מפולפלות עוד יותר בהבנת משא ומתן בין מקשן לתרצן. רבי יוסף גינזבורג, אב"ד בריסק דליטא, מביא בספרו לקט יוסף הדרכה למהלך "עמוק מאד בפלפול ובחריפות גדול", היא סוגיית "שלשה מקשנים ושלשה תרצנים":

המקשן הקשה קושיא אחת, אלא מקשה בדרך אחר בפנים שונות. והתרצן הבין כפשוטו ועל קושיא זו יש לו תירוצן, אך במקשן אי אפשר לומר כן, דאם כן אינו מקשה בקושיא שלאחריו כלום. וכאשר ראה המקשן שלא הבין אותו רק כפשוטו, התוכח עמו בקושיא השניה שלא הקשה כפשוטו, והתרצן לא הבין את המקשן איך שאל, אבל על כל פנים הבין שהתוכח עמו אשר לא עמד על דעתו, ולפיכך הקשה לו קושיא ב'. והשיב לו על זה הדרך: אילו הבנתיך כפשוטו היה לי לתרץ זאת בקיצור, אלא על כרחך הבנתיך מיד. והמקשן ג' הבין שהתרצן שהתוכח עמו על שהבין אותו כפשוטו, ובאמת שאל דרך ג', והתרצן השיב, אדרבה אני הבנתיך מיד דרך ג' אך אתה לא הבנת אותי.⁷¹

אפשר לראות כאן את חישוב ההבנה הפשוטה בשאלת המקשן, שעליה באות תשובות התרצן, לעומת הבנה עמוקה יותר בכונתו של המקשן, כזו שמביאה למהלכים מורכבים יותר בביאור המשא והמתן ביניהם.

לצורה מפולפלת זו של ניתוח שקלא וטריא בגמרא, לנירנברגר ולרגנסבורגר, היתה מטרה מוצהרת, כפי שכתב בעל לקט יוסף בעצמו: "סוגיות התלמוד לצורך הגמרא ללמוד הסוגיא בחילוקי דרבנן, ולמצוא פתח היאך ליישב... 'נירן ברגיר' או 'רעגין שפארגיר', ושאר סוגיות

68 יבמות יז, ב-יח, א.

69 יבמות, פרק ג, משנה א.

70 תוספות גורניש למסכת יבמות יח, א, ד"ה ומי אומר.

71 לקט יוסף, סוגיא יט.

ברש"י ותוספות, מה ששמענו מרבתינו הגאונים, גאוני ארץ, להורות סוגיות התלמוד והנהגותיו כדי לחדר הבחורי חמד".⁷²

ח. יחס הלומדים לדמותו של מקשן

המחשבה המרובה של חובשי ספסלי בתי המדרש בנירנברג, רגנסבורג ושיבות אחרות, בחישוב מהלכי המקשן, הניתוח והחידוד הרב, גרמו להתייחסויות שונות אל דמותם של המקשנים בסוגיות הש"ס.

שאלת 'רגנסבורגר' גורמת לכך שנתייחס למקשנים רבים בסוגיות בגמרא, כביכול היו כאלה "שאינם יודעים לשאול". אם אכן ידע מקשן תוכן של ברייתא מפורשת בנידון מסוים, מדוע טרח לשאול את רבו דבר שהוא כבר יודע בבירור.

שאלת 'נירנברגר' מציגה לכאורה מקשנים אחרים כאלה אשר "שואלים שלא כהלכה". אם קיימת סתירה בין ברייתות היה עליהם קודם כל לתרץ את הסתירה עצמה, לפני שהם הולכים לסתור על ידיהן דברי חכמים אחרים.

כדי למנוע עיוותים כאלה במהלך הניתוח הלמדני, הזהיר רבי יצחק קנפנטון, גאון קשטיליא, את הלומד: "בתחילת עיוןך תשים במונח במחשבתך כי כל אחד מהמדרשים, אחד השואל ואחד המשיב, הם בעלי שכל, שכל דבריהם נאמרו בחכמה ובתבונה ובדעת".⁷³ המלצה זו התקבלה בקרב מרביצי תורה: "דרך ראשי ישיבות לעשות המקשה חכם, לתת לו סברה נכונה".⁷⁴ רבי יאיר חיים בכרך, בעל חוות יאיר, מפנה למקורות רבים בהם עלה הנידון "אם נכון לעשות המקשן חכם".⁷⁵

אולם נמצאו פלפלנים חריפים שהתבוננו במבט פחות חיובי על המקשן, כל עוד לא נמצאה דרך טובה לבאר את קושייתו. על רבי שלמה ב"ר יהודה מלובלין, המכונה מהר"ש לובלין או מהרש"ל השני, נמסר כי "כשהיה שומע מפי תלמידיו שאמר, וכי המקשה היה משוגע, או, איך היה גרייז"ר [מטעה], וכיוצא בזה, היה מכהו מכת מרדות... והיה מרגיל תלמידיו לומר תמיד בלשון כבוד, כגון דברי המקשה אינם מובנים לי לרוב עומקם".⁷⁶

אותם לומדים השתמשו בביטויים לא מכובדים כלפי מקשנים בגמרא, כמו "משוגע" ו"גרייז"ר". שלילת גישה זו הובהרה היטב תוך כדי חישוב סוגיה שהובאה באחד מכתבי היד של תוספות גורניש: "נראה לומר דפשיטא להו לתוספות שהמקשן לא היה משוגע, אלא שהפשיטא שהמקשן היה יודע... פשיטא להם שהמקשן היה יודע...".⁷⁷

72 לקט יוסף, כללי הסוגיות.

73 דרכי התלמוד, מהדור' רי"ש לנגה, ירושלים תשמ"א.

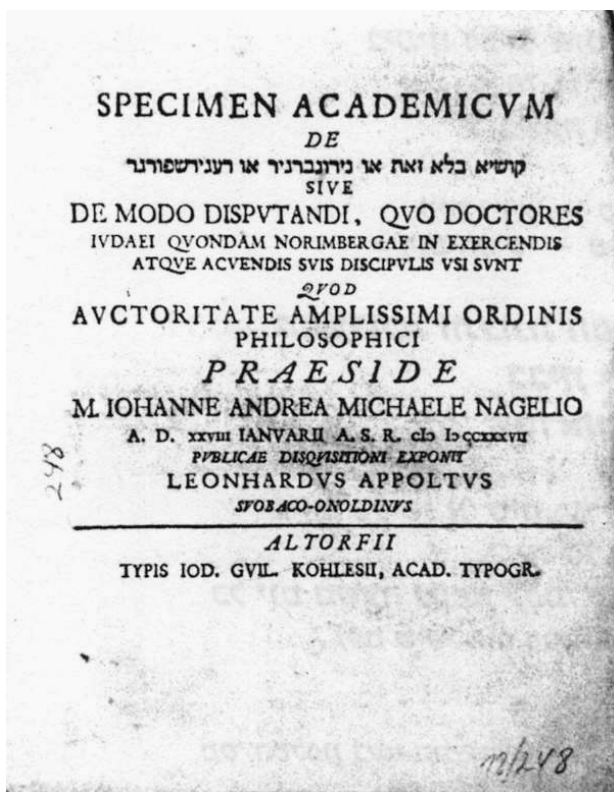
74 שארית יוסף, נתיב הקושיא, כלל י (מהדור' וורשא תרס"ט, עמ' 29); תחלת חכמה, שער ג, פרק ב, כלל יז.

75 רי"ח בכרך, מר קשישא, ערך: מקשן תרצן.

76 שני לוחות הברית, חלק א, שער האותיות, אות ש, ד"ה וראיתי.

77 תוספות גורניש ליבמות, כתב יד בודפשט (קאופמן) A52 עמ' 476. ראה: א"א אורבך, בעלי התוספות,

לא כל הלומדים פעלו תמיד בדרך זו, ורבי יעקב עמדין ביטא זאת בחריפות וכתב שהלומדים "האשכנזים עושים בהפך", היינו הפוך מראשי הישיבות שמייחסים חכמה למקשן, "ואומרים, סתם מקשה עם הארץ".⁷⁸ ר"י עמדין מבאר שלא כך הדבר, אלא שמקשן השואל שאלה תמוהה, כגון רגנסבורגר, חפץ להבין את שיטת בעל השמועה ועל כן הוא מברר זאת אף על ידי שאלות מברייטות אותן הוא כבר יודע: "המכוון בזה שעושה עצמו כאינו יודע,⁷⁹ כדי לעמוד על השורש ועל האמת".⁸⁰

חיבור בלטינית על שיטת החילוקים, לביורר המונחים "קושיא בלא-זאת או נירונברגיר או רעגירשפורגר" (אלטדורף, ת"ל לערך)

ירושלים תש"מ, ח"ב, עמ' 766, 768.

78 הגהות יעב"ץ על קיצור כללי התלמוד, ברכות מהד' וילנא, דף מה, א, טור א, הערה ג.

79 אמנם ראה תוס' למגילה כו, א, ד"ה ואמאי, שכתבו על הסוגיה שם כי "ודאי המקשן טעה בתרתי".

80 הגהות יעב"ץ, שם.